

AZ ÍRÓSZEREP ELSIRATÁSA

JEGYZET EGY „KUDARCREGÉNYRŐL”*

V A R G A Z O L T Á N

Különösnek tűnhet, hogy egy fiatal író, a könyvének fűlszövege szerint mindössze huszonnyolc éves és eddig ismeretlen Kroó András „kudarcregényt” írt. Azaz arról írja meg első regényét, miért is nem lehet ma (szerinte) regényt írni. Pontosabban: miért is nem sikerül hősének, Wellman Dávid negyvenéves irodalomtanárnak és önjelölt írónak, húsz éven át tartó és töméntelen jegyzetet produkáló előmunkálatok után, megírnia a maga regényét.

Akarva-akaratlan is az okok után kezdünk tehát kutatni. Amiért holmi lélektani rugók után kotorászva könnyen oda lyukadhatunk ki, hogy Kroó Andrásban, mellékes, hogy indokoltan-e vagy indokolatlanul, egyfajta félelem bujkál. Ezért választja nemcsak kiindulópontul, hanem témaként is a számára szorongatónak tetsző kérdést: mi lesz, ha talán negyvenévesen se sikerül regényt írnia? Vagyis regényét akár önmagának feltett kérdésnek is felfoghatjuk, legalábbis ami engem illet, belső indítékként nagyon is ezt érzem valószínűnek. Bármennyire mellékesnek tűnjenek is valamely mű értékelése szempontjából az író személyes indítékai, s bármennyire nem nevezhetjük is Kroó András „kudarcregényét” egyúttal „regénykudarcnak”. Annál kevésbé, mivel Kroó indítékai, legalábbis azok, amelyek tudatosan maga elé tűzött feladatának vállalására elsősorban készítették, mégis inkább „regényelméletinek” mondhatók. Annak is csak jobb szó híján, mivel a regényelméleti mondanivaló mögött valójában egy meghatározott közérzet rejlik, ami viszont mindenképpen az ezt kiváltó társadalmi-kulturális okokkal áll összefüggésben. Túl vagy talán „innen” azon, hogy egy regényírási kísérlet kudarcba fulladásának leírása egyszerűen írói fogás is lehet. A regényhősül választott kvázi író, Wellman Dávid világa ugyanis, mindaz, ami regényírói fiaskóján keresztül kifejezésre jut, mindenképpen mélyebb és bonyolul-

* Kroó András: *Az értelem pusztulása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

tabb annál, hogy ezt a beállítást csupán holmi „tálalásnak” minősíthetnénk. Annyira, hogy az a maga bonyolult kérdésfeltevésében akár még az inkább filozófiai tárgyú műhöz illő címet, *Az értelem pusztulását* is igazolhatja.

Idáig érve azonban, úgy tetszik, okom lehet néhány pillanatra megállni. Arra gondolva, hogy aki egy személyben prózaírói és kritikusi szerepkörre is vállalkozik, annak bizonyos feladatokkal szembekerülve alighanem a maga árnyékát kellene átugornia, ha arra képes lehetne. Kroó regényének szemrevételezése esetében faarccal menni el amellett, hogy valamikor, ha csupán egy könyvvé magasztosulni azóta sem akaró és nem túl terjedelmes „folytatásos regény” erejéig, de mégiscsak kísérletet tett maga is „kudarcregény” írására, legfőképpen ugyan a környezetábrázoláshoz igyekezve megtalálni a megfelelő összefogó keretet, egyúttal azonban az „írói életérzés” számos olyan összetevőjével is viaskodva, amelyek most, Kroó regényének lapjairól minduntalan ismerősként tekintenek rá. Ideértve a regénybeli dilettáns író figurájának azokat a jellegzetes személyiségjegyeit is, amelyek Wellman Dávidban szintén megtalálhatók. Sőt akár még az önmotogató szerénytelenségnek azokat a jellemzőit is, amelyek engem is a fenti kitérőre készítettek. Bármennyire olyan megdöbbenésből került is sor tulajdonképpen a magam „illetékeségének” erre a felemlítésére, hogy egykori próbálkozásom tapasztalatai nyilván hozzájárulnak a Kroó-regény jobb megértéséhez, vagy legalábbis a „kudarcregény” képletének világosabb átlátásához. Túl annak regisztrálásán, hogy, ami ezt az André Gide *Pénzhamisítók* c. regényére visszavezethető „műfajt” illeti, voltaképpen olyan regényről van szó, amelyben a regényanyag mintegy az alkotói folyamattal, annak minden nehézségével és buktatójával együtt válik regénnyé, vagy éppen az alkotási folyamat képezi a regény tárgyát.

Ebből aztán egyenesen következik az, hogy a regénybeli regény meg nem írásának története valójában egy írói vállalkozás kudarcának története lehet csak. A valóságos írói célkitűzés szerint sikeresen megírt története természetesen. Vagyis a kudarc ellenkezője.

*

A kudarcregénybeli regénykudarc tehát szükségképpen az adott képletből fakad. Amiért is teljességgel logikus az a végkifejlet, amit az alábbi sorok is szépen kifejeznek:

„Wellman, a kivételesen nem általa elsötétített helyen, arra jön rá, hogy most meg akar gyógyulni. Be akar állni egy akármilyen zarándokmenetbe, amely — nem fontos neki, hogy hová — elviszi egy reménybeli darabjára a térnek, ahol a csapat kozmikus messzeségeket kutató tagja — egy a sok közül — alázatosan elfogadja a megváltást. Lemond a megváltó rangjáról, belesimul és föloldoztatik. *A tékozló fiú hazatér.* Oda-

hajtja tuskéktől tépett kócos fejét a világ atyai térdére és megbékél. Még ha a disznók csámcsogva kiröfögik is, még ha az úton hosszasan visszafelé kell is kutyagolnia. A térképen szerepel egy pont (a világ), ahová Wellman megtérhet...” — olvashatjuk ugyanis a regény vége felé. Amikor is Wellman Dávid, az önjelölt írósa mellett csillogó órákat tartó irodalomtanár, magánéletében pedig nyárspolgárian példás férj és családapa, aki mellest még azért is lelkiifurdalást érez, amiért bizonytalan kimenetelű írói ambíciói miatt jobbára sokkal többet kereső feleségének fizetéséből élnek, tulajdonképpen el sem kezdett regényírói vállalkozásának kudarcát végleg belátja. Azt követően tehát, amikor az, amit jobb szó híján a regény cselekményének mondhatnánk, jórészt lejátszódott már.

E „cselekmény” során egyébként, legalábbis, ami a regényidő jelenét illeti, Wellman Dávidnak mindössze egyetlen napját ismerhetjük meg: 1980. március 12-ét, s ezen a napon sem történik egyéb, mint hogy Wellman reggel hatkor felébred, hétkor fiaival elindul, hogy elhelyezze őket a napköziben, nyolckor megjelenik az egyik fővárosi gimnáziumban, ahol déli tizenkettőig tanári munkáját végzi, majd annak étkezdejében kollégái társaságában megebédel, ezt követően hazatérve bőröndökben tárolt jegyzetei közt matat, és igyekezően áttekinteni őket, regényének esélyeit latolgatja, aminek során egy idő múlva úgy érzi, végre a világot sarkai-ból kifordító fix pontra is rátaálta, úgyhogy ezen fellelkesülve az önünneplés mellett dönt, feleségével telefonon esti kimenőt beszél meg, hogy utána, fiait a nagyszülőkhöz telepítve, házastársával színházba menjen. Itt az Othello előadása közben döbben rá, hogy nem jutott tovább (ezeket a pillanatokat rögzítik a fentebb idézett sorok is), amiért is a színházi estet követő pezsgős vendéglői vacsora már inkább rituális búcsú az írói szereptől, otthoni feleségéhez menekülése egy esetleges újabb Wellman csemete vélt és vállalt ígéretével pedig már végleges megbékélés a tisztos átlagértelmiségi lényegében vegetatív létformájával.

A többi „belső történet”, elenyésző részben pedig egyes múltbeli epizódok megelevenítése hosszabb-rövidebb asszociációs kitérők segítségével. Túlnyomóan azonban töprengés a regényről, a regényírás esélyeiről. Nem pusztán a szigorúan vett esztétikai kérdéskörnél maradva, hanem a társadalomra gyakorolt hatás, illetve az írói szerep morális-etikai kérdéseit is felvetve a regényírás célja és értelme kapcsán, továbbá ironikus felhangú ábrándozás is, egészen a Nobel-díj átvételéről való groteszkbe hajló megalomániás képzelgésig, ám megtalálhatók itt a csüggedés pillanatai, ideértve az öngyilkossággal való játékos kacéerkodást is. Nem minden humor nélkül, de mindig a komoly mondanivaló szándékának jegyében, sőt módszeresen vonultatva fel a regényírás kérdéskomplexumának ürügyén mindazt, ami nemcsak a művével viaskodó Wellmant és életre hívóját, Kroó Andrást, hanem az esztétákon kívül a legkülönbözőbb társadalomtudományok művelőit, illetve általában is napjaink gondolkodó emberét

foglalkozttatja. Ezért is mondható Kroó regénye, mindenekelőtt tartalma, filozófikus töltete miatt, leginkább talán esszéregénynek. De talán már-már parttalan gazdagsága miatt is, ami a tudatos szerkesztés nyilvánvaló jelei ellenére sok vonatkozásban megnehezíti az áttekintést.

Annak közlebről való megmondhatóságát, hogy miről is szól Kroó András regénye tulajdonképpen. Illetőleg hogy — lévén a regény, jellegből fakadóan, egymásba építetten kettős — miről is *szólna* Wellman Dávid regénye, ha megírná, megírta volna.

*

Csakhogy erről, mármint Wellman regényéről, bármennyire figyelemmel olvassuk is végig Kroó regényét, úgyszólván mit sem tudunk meg. Azonkívül, hogy Wellman elképzelése szerint családregegy lenne egy Polgár Balázs nevű hőssel a középpontjában. Továbbá „századunk típusértelmisségijének” regénye, és szintén Az értelem pusztulása címet viselné. Sőt: itt-ott még olyan utalásokra is rábukkanhatunk, melyek szerint Polgár Balázs szintén írói tervekkel viaskodik, illetve egy ugyanilyen című regényt készül megírni, amiért is Az értelem pusztulása még egy „kínai rejtvénydoboz” képzetét is magában rejt — anélkül, hogy a doboz vagy dobozok nyitogatása révén közelebb juthatnánk a regény megfejtéséhez.

Alighanem ezért is kell Wellman személyiségéből kiindulnunk. Moralizmusából, pátriárkai időkg visszanyuló „ötezer éves génjeiből” mindekelőt. Vagy ha úgy tetszik, magánerkölcséből, már említett „nyárs-polgári” moráljából, amely egy sokkal tágabb kör belső magját képezi tulajdonképpen.

Attól tehát, ami egy helyen szinte „belekötésre” késztető módon mutatkozik meg. Mégpedig abban az epizódban, ahol Wellman, bár még senkinek sincs elkötelezve, mégis kikerüli egy különben vonzónak talált lány kalandot ígérő közeledését, nagyon is anakronisztikusnak tetsző erkölcsi finnyasságból, csakhogy „tiszta” maradjon. Mivel első pillantásra nemcsak azt értjük nehezen, miért köti Wellmant olyan erkölcs, amelyet többnyire a múltban sem tartottak túlságosan tiszteletben, napjainkban pedig végképp meghaladottnak szokás tekinteni, hanem akár amiatt is fennakadhatnánk, amiért ez ellentétben látszik állni a racionálisan gondolkodni tudásnak és általában a belső autonómiának azokkal a személyiségjegyeivel, amelyek különben nagyon is jellemzőek Wellmanra, és amelyek szükségképpen eredményezik a „kódexerkölcsön” való túllépést, azt, hogy az ember önállóan gondolkodó lényként, bizonyos alapvető értékrendet szem előtt tartva, mindig az adott szituációból kiindulva kívánja tetteinek lehetséges következményeit felmérni. Nem szólva arról, hogy ami engem illet, számomra az olyan fogalmak, mint a „tisztaság”, „ártatlanság” és hasonlók, tartalmilag, de még inkább hangulatilag túlságosan is közel állnak a naivitáshoz, ha ugyan nem az együgyűséghez.

Vagyis némileg triviálisan fogalmazva: ugyan mi baja lett volna Wellmannak vagy bárki másnak, ha történetesen enged a kísértésnek. Illetőleg miért „kísértés” ez számára, miért olyasmi, aminek „ellen kell állni”.

Csak hogy „nemértésünk” addig érvényes csupán, amíg Wellmant olyan regényfiguraként vesszük szemügyre, akinek „életesnek” kell lennie, hitelesnek, valóságosnak. Amint azonban úgy tekintünk rá, mint egy meghatározott magatartásforma tömény párlatára, mint olyan valakire, akit minden megnyilatkozásában „regényíróságra” irányít, egyszeriben alapvetően módosul a kép. Figyelembe véve, hogy az egykor történetekre vagy inkább „nem történetekre” visszatekintő Wellman az esetet jegyzetében így kommentálja: „Mindebből arra következtethetnénk, hogy egy olyan csábító lehetőséget, amelyet az etika, a morál teremt meg a maga kételyek feletti tisztaságával, nem szabad elmulasztanunk. Hiszen csodálatos, kényes, finnyás patyolat lélekkel korzózni, erkölcsi magaslatról megvetni azokat, sőt ami még ennél is több, elhatárolni magunkat azoktól, akik akármilyen szempontból nézve is gyanús dolgokba keveredtek — nos, ez álmodnivalóan szép nyugvópontnak látszik.” Ebből ugyanis akár Wellman „alkotói ravaszságára” is fény derülhet, ám még inkább abbéli görcsös igyekezetére, hogy a totalításában megragadni kívánt valósággal szemben valamiféle fölényre tegyen szert, még ha fura módon így „spekulánsnak” is hat, erkölcsileg viszont csak annyiban „megdicsőültnek”, amennyiben valóságos tisztaságából adódóan nem vállalja annak pusztá látszatát, a képmutatást — érthetően, mivel erre a fölényre *neki* van szüksége mindenekelőtt. Annak árán is, hogy az „életen kívül” rekedjen. Jól tudja, hogy „a tisztaságnak egy alapvető, életbevágóan fontos hiányossága: természetlen. *Steril.* Önmagába záródó és ideális, szinte elképzelhetetlenül nehéz megszerezni, ugyanakkor birtoklása nem kifizetődő. Míg ezzel szemben azok ott benn a sárban, akik saját és társaik ganéjában fetrengenek, akik magukat és egymást kompromittálják, akik tisztázhatatlan érzelmeiktől és életviszonyoktól búzlenek, akik az »élet teljességé«-nek örve alatt véghezvitt, a szálakat kibogozhatatlanul egymásba szövő orgiákkal undorítanak: azok termékenyek, sőt megtermékenyítenek.”

Vagyis hát Kroó itt — Wellman közvetítésével — voltaképpen a művész bűnbeesésének és pokoljárásának kérdését feszegeti, némileg talán sajátlatosan mellőzve a morális értékek napjainkban végtelennek mondható relativizálódásának jelenségét, ám ugyanakkor nem könnyen félrelökhető kételyeket támasztva egy korunkban már szinte kötelezőnek számító művészattitűd jogosságában éppúgy, mint gyümölcsöző voltában. Mert hát azt persze a „Wellmanok” is tudják, hogy a „paradox személyiség teljesebb, mint az egysíkú”, s hogy „mint költő megtermékenyülhet valaki attól, hogy egy nőnek, aki kiábrándítóan kiszolgáltatót neki, mert szerelmes belé — akit otthon hagy a kifizetetlen lakbérrel —, s szemébe vágja: »Megtírtam a világirodalom legszebb versét, és Neked semmi közöd

hozzá. Nem a te hajad és nem a te emlőidet látom«.” Ugyanakkor azonban a „Wellmanok” azt is világosan látják, hogy „vannak kisebb kaliberű szarosok is, akik nem írnak ódákat, csak búzlenek”, sőt „ezek vannak ám sokan”. Ez pedig, ha meggondoljuk a tisztának mondott magatartás „sterilitásával” szemben is komoly súllyal eshet itt latba, annak ellenében is tehát, hogy „mit tudsz te az életről te szegény, hiszen te tiszta vagy”, mivel ez a bizonyos tisztaság, illetve egy bizonyos emberi felelősségtudat, más dimenzióból szemlélve, akár többletet is jelenthet. Mindenesetre a Wellman által megfogalmazott ellentéttel így hangzik: „Mégis mi tudjuk, hogy ő mit tud; ismerjük az életköreit, még ha nem is tudunk beléjük hatolni. Bizonyos (másodlagos) szempontból képesek vagyunk átfogni azt a világot, amelyik őt élteti.”

És hát csakugyan. Bármennyire egyfajta „életgyávaságnak” legyen is minősíthető Wellman erkölcsbe gubózása, a „megéltés” mindenek fölé helyezése az író részéről, amellet, hogy sokszor nagyon is kétes dolgok kapcsán kínál lehetőséget az önigazolásra, ugyanennyire árulkodhat belső bizonytalanságról vagy éppen az írói képzelőerő gyengeségéről. Figyelembe véve, hogy az irodalom valójában mindig is a „ráérzés”, az empátia művészete volt, a mások helyzetébe való belehelyezkedés képességéé.

Nem mintha a kétféle módszer között, akár a megélés, akár a beleélés javára egyértelműen dönthetnénk. Ez azonban Wellman előtt is nyilvánvalónak látszik. Nem kevésbé nyilvánvaló azonban ezzel kapcsolatos öntudata is: „Mi, a Wellmanok — folytatja új papíron — tiszták és sterilek vagyunk. Farkasszemet nézünk és reménykedünk. Körmünk, kezünk vérszesen fehér. Mi vagyunk Spinoza legkisebb tanítványai. Ők, nagy kaliberű mocsári ellenfeleink, Raszkolnyikovok, Heathcliffek, Dosztojevszkijek és József Attilák. El kell azonban ismernünk, hogy életben vannak még a Bolkonszkijok, a Houyhnhnmsek, a Tolsztojok és az Arany Jánosok is. És: ébren kell tartanunk a reményt, hogy *hátha éppen mi vagyunk azok.*”

És ezzel az öntudatával Wellman akár még imponálónak is tűnhet számunkra. Rokonszenvenessé viszont, minden kétbalkezes gyámoltalansága ellenére is, azért lehet mindenekeleltt, mert a pokolra szállás kísértését azért is utasítja el, mert erre az útra nem kíván másokat is magával vinni.

Saját külön bejáratú poklába viszont nem is vihet. Mert az is megvan. Meg nem írt regényében megtestesülve.

Wellman Dávid magánerkölcsének és életformájának kérdése azonban legfeljebb mellékesen lehet érdekes. Hiszen mellette leragadva egy kérdésre kereshetnénk csupán a választ: arra, hogy Wellman írói kudarcának oka ebben rejlik-e. Abban, hogy meg tudán-e írni regényét, ha utolsó

fillérjét is elkártyázza, minden útjába kerülő nőt hanyatt dönt, naponta leissza magát és kékre-zöldre veri a feleségét. Vagyis Kroó András regényének alapkérdését illetőleg Wellman „tisztasága” csakis közvetve rejthet bármiféle választ magában. Prófétaí hajlamaival, önironiával kezelt világmegváltási viselkedésével, szenvedélyes igazságszeretetével és igazságkeresésével összefüggésben. Azzal összefüggésben tehát, amit a regény egyik mellékszereplője, Wellman egykori professzora, a hedonista szemléletű Turcsányi így fogalmaz meg:

„Látja, megmondom én maguknak egészen pontosan, hogy mi a bajuk. (...) Maguknak csak az igazság elég jó, lehetőleg az is csak akkor, ha komputerrel számolják ki, és ad abszurdum viszik. Ami csúf és fájó, azt maguk a lázadásuk verejtékcseppjeivel bebalzsamozzák. (...) A harmonikus, az organikus az gyanús. Mindent addig kell bontani, amíg csúf és igaz nem lesz. De az isten szent szerelmére (...), vigyék már a fenébe a nyilván elengedhetetlenül fontos igazságaikat! Tartsák meg maguknak a fájdalmas bumerángjaikat, és ne törjék be kérdezetlenül boldog-boldogtalan fejét. Mert a boldogság — vegyék tudomásul — számít!”

Amely megállapítás Kroó András talán leginkább sarkalatos kérdésfeltevését, a regényírás „miértjének”, céljának problematikáját Wellman erre adott válaszával együtt látszik kifejezni csak: „Mondhat Turcsányi tanár úr, amit akar (...), az igazságra akkor is szükség van. Igenis ki kell mondani, igenis be kell vele törni boldog-boldogtalan fejét. Még mindig jobb, mint ha az igazság a maga monumentalitásában tiporná szét a széplelkeket. A világot meg kell váltani, és Wellman Dávid, akárcsak *Az értelem pusztulása*, tudni fogja a kötelességét.” Mert, egészen más helyről idézve már: „Az ember — már-már felelőtlenül azt mondhatni — *alkalmatlan* rá, hogy elfelejtse: közösségi lény.” Úgyhogy Wellman számára ilyen formában még az sem lehet közös, kik olvasnák el még el sem kezdett regényét, kikre hatna, kiknek gondolatait befolyásolná. Legyen akár szó a házmesternéjéről és annak lányáról, akik „Szórakoztatást követelnének, ő azonban csak a szellemükben meggyötörtek számára lehet szórakoztató. A pornográfiáig nyílt testi szerelmet akarnák tőle, de ő undorítóan szemérmes a számukra, vajmi kevéske szexualitását is nagy ravaszul intellektuálisan csomagolja. Történeteket, izgalmat keresnek nála, neki azonban nincsenek történetei a számukra, az orgazmus izgalma önmagában nem érdeklí... Nem kortársai egymásnak. Úgyanúgy nem, mint a tengeri csillagnak a hangya”.

Wellman bénító dilemmája tehát világos. Azonfelül pedig általánosan írói is. S ezen belül külön az is még, hogy, racionális-morális lényükből, illetve közösségi létükből fakadóan, a „Wellmanoktól” nemcsak az „irodalom alatti irodalom” a szellemi kiskorúaknak való gügyögés gondolata idegen, hanem a kizárólag vájt fülűeknek való írás távlata is, a gyakran szemfényvesztő vagy éppen szélhámoskodó álavantgardizmus bohóckodása pedig alighanem különösképpen is annak mondható. Úgyhogy elvben

Wellman feladata is nyilvánvalónak látszik: egyfajta középút megtalálásának a kettő között. Csakhát ez az út nem a napjainkban kissé lebecsülő hangsúllyal emlegetett arany középút, hanem inkább a szó arisztotelészi értelmében vett középérték, ami voltaképpen a szélsőségek közötti létező legjobb eltalálását jelenti, és aminek minden látszat ellenére semmi köze a megalkuváshoz.

Sokkal inkább köze van azonban az ún. művészi totalitáshoz. Amde nyitva áll-e egyáltalán a totalitáshoz vezető út a mai regényíró számára? Főleg, ha semmiről le nem mondó, ha „Wellman-szabású”.

*

Tűnődésre készítő kérdés. Mindannyiunk számára. Akkor is, ha az irodalomelmélet, illetve a regényelmélet, sokban a már kialakult regényírói gyakorlatot „megideologizálva”, hajlik rá, hogy erre a kérdésre határozott nemmel feleljen. Igennel viszont inkább csak a „szubjektív totalitás” útját illetőleg, mintegy Kroó András regénye azon mondatának megfelelően, hogy: „A teljes világ egyetlen ember agyára korlátozódik. A hozzátartozó radarérzékelő csak a letapogatóhoz hasonló objektumokra reagál.” Vagy mert „Elérkeztünk (...) az elmélet olyan ormaira, ahonnan a valóságot már távcsővel sem lehet látni.”

Amely utóbbi megállapítás főleg amolyan „attól függ, mit tekintünk valóságnak”-féle megjegyzésekre késztet. Legalábbis, mielőtt a szóban forgó szövegrészt tovább olvassánk:

„De (...) nézzük ezt egy példán. Ha teszem azt, egy egri borászt kényszerítünk rá, hogy elolvasson egy Balzac- és egy Thomas Mann-regényt, majd továbbra is a közelébe merészkedve megkérdezzük, melyikben leli inkább örömét, akkor megkínzott kísérleti borászunk bizonyos, hogy Balzacot választja. (...) Balzac világát érti, az olyan, mint az övé, amelyikben ő él, valóságos, de a másikat egyáltalán nem ismeri, abban még nem járt. És igaza lesz. (...) Balzac úgy ismerte az életet, hogy benne élt. Volt hat souja, volt harmincezer frankja, volt szeretője, volt felesége, volt orgiákon, és áldozott a munka szűzies asztalánál: volt bosszúálló és volt kegyelmes. Volt mindenféle, mert az élet gazdagon ellátta.”

Másképpen, mint Thomas Mannt, aki „Még véletlenül sem volt nyomdász, a lakbérével sohasem tartozott, egyetlen váltóját sem számították le. (...) Félreértés ne essék: ő is mindent tudott a könyvnyomtatásról, a váltókról, a hat soukról, az orgiákról. Sőt azonfelül is sok mindent tudott, amiről Honoré de Balzac úrnak a leghalványabb sejtelve sem volt. De mindezt *elméletileg* tudta. A fejével, amit arisztokratikusan, de ugyanakkor megértően egy kicsit oldalvást tartott. Abban fért el minden, és nem az ujjvégződéseiben, az izületeiben, az izmaiban.”

Vagyis hát ez az — bólogathatnánk. Mivel itt is csak arról van szó,

amivel más vetületből szemlélve, az előbb is találkoztunk már: az „élet élése” és az „élet elméleti ismerete” közötti szakadékról. És annak továbbí mélyüléséről, annyira, hogy ezt illetőleg akár a róla elmélkedő Wellmannal is egyetérthetünk:

„Nos legvégül pedig, ha orcátlanul magamat is beállítom a mesterek sorába — feltételezve, hogy *Az értelem pusztulása* megszűnik fikció lenni —, szomorúan kell megállapítanom, hogy nekem már annyi esélyem sincs (...), amennyi akkor lett volna, ha akkor halok meg, amikor megszülettem. És már az intelligenciával sem érintkezem, és felolvasó körútra sem megyek. A kagyló alakú fürdőszoba kövezetén ülök, és finom W. C.-papírra értékes feljegyzéseket készítek. Mikor egy-egy pótolhatatlan oldal elkészül, csábító ingert érzek, hogy a helyszínen lehúzzam.”

Az „amatőr filozófus” Szőke Ferencsel, Wellman tanárkollégájával és állandó „vívópartnerével” azonban már, úgy tetszik, kevésbé érthetünk egyet. Naivnak tetsző gyógyeljárásával sem, azzal, hogy ha „Kevés a levegő idefenn”, „Hát akkor mindenki hozzon egy adagot belőle a szájában és fújja ki, amikor felér”, mivel aligha kivitelezhető, hogy ez esetben „Végre becsukjuk azokat a látszólagos kikapukat, amelyek tulajdonképpen a dekadencia diadalívei”, bármennyire igaznak tűnjék is, hogy „amíg nem tudunk bizonyítani, *minket* vádolnak ezzel a bűnnel. Amíg nem állunk elő egy vádirattal, *minket* méregetnek sandán. *Mi* destruálunk, *mi* dezilluzionálunk, *mi* miattunk hanyatlik a kultúra! Hát vegyük már észre végre, hogy ez nem igaz! A tisztánlátás, a pesszimizmus, sőt még a tisztességes csőd sem rombol. A szkepszis végtelenül progresszív és elengedhetetlenül fontos. A dekadencia nem azonos sem a kellemetlen dolgok kimondásával, sem a baljóslatú hallgatással.”

Ám e mellett az utóbbi megállapítás mellett megint csak nem árt néhány pillanatra megállni. Mert hát a dekadencia csakugyan nem azonos sem az egyikkel, sem a másikkal, ám annál inkább azonosnak látszik — ha ugyan van egyáltalán értelme ennek a fogalomnak — a homályosság-gal, a logikátlansággal, mindazzal, ami értelemellenes és irracionális, azzal, amit valóban joggal tekinthetünk az „értelem pusztulásának”, illetve az értelem kivonulásának a művészetekből. De talán jobb egyelőre tovább idézni a regénybeli tanárkollégát. Nemcsak azért, mert a gondolatmenet itt láthatólag túllép már annak kérdésén, hogy a közvetlen megélés jelent-e többet az író számára, vagy pedig az elméleti tudás, hanem mert Wellman kartársra itt egy csapásra mintha két legyet kívánna ütni. Már-mint a „dekadenciát”, amit itt a rohadt paradicsom” jelképez, s valami egészen mást is, ami sokkal több ennél:

„Én csak egy egyszerű amatőr filozófus vagyok, aki lassan készülő művében megpróbálja összerakni a gondolkodás eltörött cserépdarabjait. Kedves barátom, Wellman Dávid ugyanezt teszi irodalmi cserepeivel és világszerte ezt teszik az igazi zeneszerzők, művészek, akik talán naponként megbuknak és bejelentik a csődöt, de mégis a velejükig tisztességesek,

minden pesszimizmusuk ellenére végtelenül haladóak, és akik hangyaszorgalommal restaurálják azt, amit az elmúlt százötven év alatt tendenciájában fokozatosan összezúztunk. Hát ezért kell a rohadt paradicsomot leleplezni!”

*

De talán úgy is mondhatnánk, hogy Ferenc barátunk légyecsapójának szele inkább akaratlanul éri ezt a bizonyos másik legyet is. Vagy ha nincs is így... ámbár ez mellékes, mivel fontosabb ennél, hogy, az olvasottakon rágódva, leginkább itt érzek némi kedvet a továbbgondoló „belekötésre”.

Arra gondolva, hogy a „cseréptörés” bűne aligha a „dekadenciáé”, sőt még a filozófiai szintű irracionális is, ez ugyanis, ha meggondoljuk, a „cserepekre töröttség” állapotára reagál inkább a maga módján, vagyis az értelem tagadásával és értelemellenesen is ott, ahol értelem segítségével nem tud eligazodni. De arra is gondolhatunk mindjárt, hogy ugyan mi is lehetett az az „egész”, ami íme most „cserepekre zúzottan” hever a lábainknál.

Úgyhogy ezért is tetszik úgy, hogy Kroó András nyugodtan írhatott volna akár kétszázötven évet is vagy sokszorosan többet is ennél. Attól eltekintve, hogy ez a bizonyos „egész” aligha a kultúra, illetve az emberi gondolkodás valamiféle önpusztító dühének esett áldozatul, nem szólva arról, hogy itt nem csupán regényfigurája, Szőke Ferenc, lesz áldozata valamiféle, a múltba harmóniát vetítő nosztalgia optikai csalódásának, hanem életre hívója, maga Kroó András is valamennyire. Holott hát egységet, harmóniát kereső igyekezetükben alighanem egészen a kezdetek sötétbe vesző ürességéig hasztalanul kutakodhatnánk. Lévén mindenféle harmónia inkább utólagos látszat csak. Bármilyen sokáig tűnt is harmonikusnak az úgynevezett organikus társadalmak kultúrája és művészete, mindenekelőtt a nemzetségi-törzsi társadalmaké — csak hát ugyanezeknek a kultúráknak képezte gyakran részét példának okáért a kannibalizmus meg a fejedelemség is. Emellett pedig az első osztálytársadalmak szintén harmonikusként számontartott „szakrális kultúrája” esetében is gyakran meg szokás feledkezni arról, hogy mögötte is ott állt a kíméletlen erőszak, nemegyszer a tömeges és intézményesített emberáldozatokban is megnyilvánulva, annyira egyértelműen, hogy éppen a történelmül működő és rendkívül hosszú időn változatlan irányban ható erőszaknak köszönhető mindaz, ami számunkra harmóniának látszik — természetesen addig csak, amíg ezeket a kultúrákat az őket létrehozó és fenntartó társadalmi valóságtól függetlenül szemléljük. Am még inkább érvényesnek látszik ez a klasszikus ókorra, a görög-római kultúrára és művészetre vonatkoztatva. Éppen mert eladdig ismeretlen racionalitása révén tér el azoktól a kultúráktól, amelyeket meghódítva magába épít és

meg is halad. Történelmi mértékkel mérve pillanatokra ugyan, de mégis-csak egy emberközpontúbb harmónia látszatát keltve, ám még ettől is csak addig lehetünk elragadtatva, amíg a leginkább ilyenek tetsző görög társadalmak rabszolgatartó mivoltát hagyjuk figyelmen kívül. Na meg azt, hogy az a szüntelenül vizsgálódó és vitázó racionális szellem, amely elsősorban a görögség „felaprózottságának”, városállamokra tagolódottságának köszönhető, a római világbirodalomban már államrezonként is megnyilvánult, s nyomta rá bélyegét annak kultúrájára is — szerencsére elég tökéletlen formában csak, vagyis anélkül, hogy a kereteibe sajtot kultúra korábban kialakult polifóniáját igazán veszélyeztette volna. Hála az egységes ideológia hiányának mindenekelelt. Csak hát, ha késve is, a kereszténység államvallássá való „előlépésével” ez is létrejött, még hozzá a ráció szellemének háttérbe szorítását eredményezve. Megint csak látszatra hozva létre valami ahhoz hasonló, ami a szakrális kultúrák esetében is az erőszakon alapult ugyan, de maga nemében legalább természetes volt. Vagyis, ami a keresztény kultúrában harmonikus egésznek látszik, az végig az egész középkoron, bármit tartunk is mondjuk a gótika fenséges katedrálisairól, végső fokon egy kíméletlen ideológiai (vallási) terror eredménye mindenekelelt. És hát hiába a reneszánszban az újbóli emberközpontú harmónia látszata, ha egyszer a Borgiákról is tudunk, amitől eltekintve ugyan csodálhatjuk még a kor művészeit és gondolkodóit. Mint ahogy csodálhatjuk a barokk kor művészetének és irodalmának nagyon is a reformáció—ellenreformációs küzdelmek drámaiságot kifejező szellemét is — ámde hol találjuk akár itt is a harmóniát, az az „egészet”, azt, ami cserepekre tört?

Következne tehát a felvilágosodás kora. Ám itt újra egy kis megálló szükségeltetik. Mivel talán azzal vádolhatom magamat, hogy, beleakaszkodva Kroó András regénye egyik mellékszereplőjének mellékes megjegyzésébe, minduntalan a régi kultúrák felszíne mögé kukkantgatok, s még az itt fellelhetőkhöz is egy túlságosan mai és „nonkonformista” értékrend számonkérésével közelítek. Na meg amiatt is, mert hajlok rá, hogy amint valamin a hatalom kordában tartó kezét, a „felülről jöttséget” fedezem föl, fanyalgó ajkbiggyesztéssel tekintsek rá, művészeti alkotások esetében autentikusságukat vonjam kétségbe.

Lehet, hogy így van. Csakhogy ez akár érdekes vizsgálódási szempont is kínálhat.

Arra a kérdésfeltevésre készítette mindenekelelt, hogy vajon nem egy hatalmi eszközökkel hosszú időn át fenntartott ideológiai egység jóvoltából tűnik-e az emberi (persze elsősorban az európai) kultúra egy hatalmas korszaka, főleg a fölültesen visszapillantó szemében, harmonikus egésznek. Nem a kereszténység előtti klasszikus ókor kultúrája, amelynek már az is az egység látszatát kölcsönözheti, hogy tartalmát tekintve is főleg esztétikailag hat csak ránk, illetve azáltal, hogy a régmúlt információanyagát tartalmazza, problémavilága azonban már nem készíthet

oly mértékben állásfoglalásra, mint a hozzánk közelebb eső koroké, továbbá hogy csak töredékeiben maradhatott ránk. Nem szólva arról, hogy a fennmaradt értékeket egy bizonyos szelekció is meghatározta: a kereszténységé, amelynek alighanem volt szerepe abban, hogy az ókori filozófiából például csonkítatlanul inkább csak az idealista gondolkodók művei őrződtek meg a számunkra. Vagyis annak az ideológiának a szerepéről van itt is szó, amely nagyjából másfélezer éven át határozta meg, fokozatos széttöredezése ellenére is, az európai műveltség alakulását. Hiszen gondoljuk csak meg, nemcsak a katolikus egyház hirdette magát az igazi kereszténység egyedüli hordozójának, hanem az ellene támadó protestantizmus is, nemcsak a parasztfelkeléseket leverők ítélkeztek a kereszténység nevében, hanem az általuk elítéltek is rá hivatkozva védelmezték a maguk igazát, gyakran még a vesztőhelyen is. Mint ahogy ugyancsak ennek az ideológiának az egyeduralma vagy különböző változataiban egyeduralomra törekvése miatt lehetnek csupán sejtéseink Leonardo da Vinci állítólagos ateizmusáról, s ugyanezért vehetjük észre Descartes gondolataiban is minduntalan a veszélyeket elkerülni igyekező ügyeskedés nyomait.

Am a felvilágosodással valami új kezdődött el. A keresztény ideológia tagadása révén az európai kultúra többideológiájúvá válása tulajdonképpen. Amiben már a nosztalgiával visszatekintő sem igen láthat harmóniát, amiért is ezt a folyamatot talán „a diszharmónia lemeztelenedésének” is elnevezhetnénk.

Tekintve hogy a felvilágosodás mint ideológia — attól eltekintve, hogy aligha nevezhetjük egységes ideológiai rendszernek — valójában nem felváltotta a kereszténységet, hanem inkább rátelepült csak. Mígnem a kereszténység, kölcsönhatásba kerülve vele és gyakorlatilag módosulva, „kibújt” alóla. Hogy azután maga a felvilágosodás is egész sor ideológiai áramlat szülőanyja legyen, a polgári liberalizmusnak és radikalizmusnak éppúgy, mint az utópista és tudományos szocializmus forradalmi vagy reformista programjainak. Amellett, hogy különböző történelmi pillanatokban kialakult hatalmi helyzetei folytán természetszerűleg kompromittálódva, vele szembeni áramlatok-mozgalmak ellenhatásainak is létrehozója lett, egynémely kereszténységgel keresztezett vagy obskúrus áltudományokkal megtámogatott nacionalizmusoké is egyebek mellett. Ami végső fokon azt jelentette, hogy egy-egy ilyen áramlat mindig csak rövid időn át és területileg korlátozottan tudott csak domináns szerephez jutni, többnyire a szűkebb értelemben vett politika szintjén, ha pedig kimondottan egyeduralmi helyzetbe került, azt az erőszaknak köszönhetette, úgyhogy nem is volt köszönet benne. Vagyis többé szó sem lehetett arról, hogy bármilyen ideológia oly mértékben gyakoroljon hatást az emberi gondolkodásra, ahogyan azt a kereszténység tette hosszú századokon át. Sőt, figyelembe véve a történelem egyre gyorsabb tempóját,

erre — minden emberi számítás szerint — a jövőben sincsen kilátás. Sokkal inkább az ideológia szerepének elvesztésére általában is.

Anélkül, hogy igazán fölöslegessé is válna, inkább a régi és új emberi problémák megoldására való képtelenségét jelezve csupán. Nem tudni tehát, sajnos-e vagy hála istennek.

*

Legalábbis egy Wellman-típusú író vagy író-aspiráns így érezheti ezt, méghozzá joggal. Sőt okkal is kesereghet miatta — hiszen alkatánál és ambíciójánál fogva nem tud valamilyen próféta szerep nélkül megenni. Annak megfelelően, hogy ezt a szerepet mindenképpen az ideológiák léteztetése tette lehetővé az író számára.

Eleinte, az európai kultúra „többszólamúvá” válásától kezdve, mind gazdagabb „áruvásztékot” kínálva. Arra is lehetőséget adva, hogy az író, ha kevésbé volt autonóm és kreatív személyiség, akár lángoló hittel, akár konjunkturalovagként „kész világnézetet” válasszon és annak szolgálatába szegődjön, de arra is, hogy korának eszméit átszűrve magán, „világlátást” alakítson ki. Többnyire úgy, hogy valamelyik táborba (nem bizonyos, hogy egész működése során ugyanabba) mégiscsak beletartozzon, néha azonban a saját „magánideológiáját” képviselve. Vagy éppen „kivonulva”, távol tartva magát minden világnézeti csatározástól, bezárkózva a „tisza művészet” elefántcsonttoronyába. Csakhogy ez is állásfoglalást jelentett, méghozzá nemegyszer nagyon is leleplező „dulakodás felettségét”. Vagy éppen felmérő tárgyilagosságot, amire aligha találhatnánk nagyszerűbb példát Thomas Mann *Varázshegyénél*. Ámbár amint ez a kivonulás, a leleplező vagy felmérő szerep kerül előtérbe, anélkül, hogy valamilyen „kiutat” is kínálna abból, amit leleplez, ez már jelzése, illetve megnyilvánulása is lesz annak, hogy a művészet és általában a kultúra, korábbi szintetizáló és mítoszteremtő szerepével ellentétben, egyre inkább analitikus lesz és mítoszromboló. Azzal összefüggésben, hogy az ideológiák, kölcsönvéve a tudomány eszközeit, jobbra csak valóság-elemző működésükben mutatkoztak eredményesnek, ám ami program bennük, „megoldás”, hasznavehetetlennek bizonyult, utópiának. Következésképpen a művészetben és az irodalomban is — főleg a dolgokat leginkább konkrétan kezelő prózairodalomban — elsősorban a székszis és a tagadás mutatkozott értéknek, természetesen a hozzájuk illő hangszereléssel, az iróniával, sőt a cinizmussal egyetemben, egyben pedig mentsvárnak is. Úgyhogy nemcsak az író kiábrándultsága és „nihilizmusa” érthető már, hanem eleve gyanakvása is az ideológiák mindennemű „programkínálatával” szemben. Az is tehát, hogy az író nem hajlandó vállalni annak kockázatát, hogy az ideológiai töltet várható lejárodásával együtt műve is devalválódjék. Mert végtére is miért vállalja. Még ha úgy látja is, hogy mindennemű „világmegváltó”, illetve társadalomjavító szándék

nélkül képtelen is művét megírni. Éppen ezért Wellman dilemmája ezen a ponton feloldhatatlan.

Annál is inkább, mivel kollégájának, Ferencnek receptjét a hegytetőre vitt friss levegővel aligha lehet komolyan venni. Főleg mert gyakorlatilag úgy képzelhető csak el, hogy Wellman mesterségesen, „hitet mímelve” választ magának ideológiát, illetve „eszmei mondanivalót”, vagyis nem önmagát adva, nyomban ott találja magát az irodalom alatti irodalomban. Ha viszont nem ezt teszi, menthetetlenül belefut a hermetizmusba. Írhat regényt, talán még „nagy regényt” is, de minek. Főleg pedig kinek. Az úgynevezett vájt fülűeknek? Vagy egyedül önmagának?

Végző fokon pedig ehhez kapcsolódik a Wellman alkotói lendületét megbénító másik kérdés, az „emberi totalitás művészi megragadhatatlanságának” kérdése is. Mindaz, ami persze nem az ideológiák bűne, hanem csak ugyanoda vezethető vissza, ahova az ideológiák csődje is, az emberi-társadalmi valóságra, ami a maga bonyolult ellentmondásaival mindig is kifogott az emberi gondolkodáson. Úgyhogy a sokszor „cserepekre zúzóknak” tetsző emberi gondolkodás is csak annyiban felelős érte, amennyiben az ember gondolkodó lényként társadalmat teremtett, termelést és kultúrát, vagyis kiemelte önmagát az állati sorból. Na meg tudományt és technikát is létrehozott, amit azért fontos itt említeni, mert napjainkban az író és a tudomány viszonya ellentétbe fordulásának is tanúi vagyunk. Főleg a társadalomtudományok, a szociológia és a pszichológia vonatkozásában, mivel a múltban az írók közül a legkiválóbbak ezeknek a tudományoknak szinte előőrsei voltak, s ezek sok tekintetben tőle tanultak, ma viszont az íróknak kell(ene) tőlük tanulnia, ha el kíván igazodni az emberi kapcsolatok és az emberi lélek útvesztőjében. Még ha kérdés, tanulhat-e igazán, azaz az elméleti ismeretek nem teszik-e tönkre látásának (esetleg létező) frissességét, ösztönös behelyezkedő készségét, fantáziáját. Mert ez is meglehet, ám ha pusztán ezekre bízta magát, ez mindenképpen az objektív valóság megragadásáról való teljes lemondást jelentheti csak. Egyben pedig a helyzete folytán hozzá közel álló beszűkült világ választását is: végleges kikötést a szubjektív mellett.

Amihez, a közvetlen „tapasztalati világ” tágitásához, az „intenzíven élés” akár segítséget is nyújthat. Ez a választás azonban csak azt jelentheti, hogy lemondunk a világ dolgaiba való beleszólásról, a társadalom lelkismeretének szerepéről, a „prófétaság” pusztá vágyálmáról is.

*

Csak hát Wellmannak és a „Wellmanoknak” éppen a prófétaság illúziójára volna szükségük — hiába tudják, hogy művükkel nem válthatják meg a világot. Pusztán belső hajtóerőként, esztétikumon kívüli, főleg az etikum talajából fakadó „üzemanyagként”, esztétikai érték teremtéséhez. „Valami apróság hiányzik — kis alkatrész, talán elgurult —, ami

nélkül nem boldogul” — gondolja ugyanis Wellman, akinek szempontkereső bolyongása egészében is egy ilyen alkatrész utáni tapogatózás, végső fokon szerepkeresés.

Mint ahogy Kroó András regénye is az. Paradox vállalkozás, amely szükségképpen csak paradox eredményt hozhat. Regényt a regényírás lehetetlenségéről, rendkívül gondolatébresztőt, de olyat, amely kevesek számára lehet regény csak. Főleg olyanok számára csupán, akik hasonlóan szorongató kérdésekkel viaskodnak. Olyanokkal, amelyekkel akkor is érdekes és izgalmas birokra kelni, ha rajtuk rágódva akár arra is gondolhatunk, nem jobb-e egyszerűen átlépni rajtuk. Otthagyni őket, mintha nem léteznének, és regényt írni. Nem gondolni fehér elefántra aranycsinálás közben.

*Eugen Kocsis: Veljko Petrović portréja,
bronz, 1964*

Aleksandar Zarín: Kéz, fém, 1968